

YAS VE SALDIRGANLIK-ANILAMAYANIN GÖLGESİ

Banu BÜLBÜL*, R. Neslihan RUGANCI**

Öz: Bu yazının temel amacı, Yaş'a ilişkin Psikanalitik açıklamalara, Kohut'un Psikanalitik Kendilik Psikolojisi ve Özelliklerarası Psikanalitik yaklaşımlarını bütünlükte, sosyo-politik bağlamın yas tutamamaya etkisini melankoliden öte, öfke ve saldırganlık dinamikleriyle ele almaktır. Kaybı kaçınılmaz bir travma hâline getiren toplumsal dinamiklere ve engellenenin, yok sayılanın toplumun ruhsallığına etkisine değinerek, onarım imkânları üzerine düşünmeyi hedeflemekteyiz.

Anahtar sözcükler: yas, kayıp, travma, öfke, psikanalitik kendilik psikolojisi

Mourning and Rage: The Shadow of The Never Commemorated

Abstract: The main purpose of this manuscript is to investigate the effect of socio-political context on mourning emphasizing the dynamics of aggression and rage, more than melancholia, through integrating the perspectives of Kohut's Psychoanalytic Self Psychology and Intersubjective Psychoanalysis to the Psychoanalytic explanations of Mourning. We mainly focus on social dynamics which transforms the Grief into Trauma and the impact of which was/is disavowed, retrained and deterred during the mourning process on the Psychology of Society and discuss the possibilities to restore this impact.

Key words: mourning, grief, trauma, rage, psychoanalytic self psychology

Ben miyim bu, orada geçmişinin tüm bilinirliği yanan?

Yakalayamadığım ve getirmedğim anılar içimde,

Ah hayat! Ah yaşamak ! Ah kalmak dışarıda!

Ben alevler içinde. Ve burada beni bilen hiç kimse.

(Rilke'nin ÖLÜM şiirinden alıntıdır:

1926'da ölümüne 1 haftadan az kala, 51 yaşında yazmıştır.)

Sağlıklı yas süreci geliştirmenin zor olduğu bir tarihsel süreçte yaşıyorken sağaltıcı yas ve patolojik yas anlatılarını yeniden düşünmek özellikle anlamlı olacaktır. Cenazelerde ifade edilen "ölenle ölünmez" sözü, sağlıklı yasa davet eden kuşaklar arası bir deneyim aktarımı ifadesidir. Ölenle ölmek ve yaşamaya devam etmek için gereken, kendilik gelişim sürecindeki ilişkilerin düzenlenmesidir (regulation). Bu düzenlemenin sağlıklı biçimde gerçekleştirilebilmesi üzerinde yaşanan kültürel zeminle ve içinde yaşanılan sosyopolitik bağlamla doğrudan ve yoğun biçimde ilişkilidir. Egemen olanın, devletli olanın kültür üzerindeki hegemonik etkisi de düşünüldüğünde yazının sınırlarının yetebildiğince "öteki", "farklı" olarak görülenin yas hakkını ve vedasını sınırlayanın, kendi vedasını da hakkıyla gerçekleştiremeyişini anlamlandırma sürecini tartışmaya açmak niyetindeyiz.

Freud'un başlıktaki ifadede gönderme yaptığımız "Yas ve Melankoli" makalesinde normal yasa patolojik yasa

ayır ederken, ilişkisel bir bağlama dayalı olmayan iki intrapsişik süreçten söz eder (**Freud, 1917**). İlkinde yani normal yasta, yas tutan kişi kimi ya da neyi kaybettiğini bilir, onun olmadığı dünya bir süre anlamsızlaşır. Böylelikle, hayat-ölüm-hayat döngüsünde yeniden hayat halkasına geçilebilir, yaşamsal olan öne çıkar. Oysa diğer süreçte yani melankolide neyin kaybedildiği belirgin değildir, kaybın kim olduğu bilinir ama kaybeden kişi, kendisi için neyi kaybettiğini bulamaz, bilemez. Melankolide kaybedilen nesneye olan ikirciklilik, ötekini, bir başkasını sevmemeye, nefret ve sevginin karşıt ve karmaşık biçimde birbiriyle çatışmasına dönüşür. Böyle olduğunda kayıp nesneye yatırılmayan sevgi başka bir nesneye yatırılmadığından, nesne sevgisi tamamlanamamıştır. Bu yarım kalmışlığın açığa çıkardığı sadistik öfkeyi melankoli yoluyla kendine döndüren kişi böylelikle nesneyi de kaybetmemiş gibi olur. Nesneden vazgeçilmedikçe, öfkeden de vazgeçilmez ve bu sürdükçe ölüm dürtüsü galip gelir. Böylelikle, ego boşalarak değersizleşir.

*Psikolog (ORCID No: 0000-0001-9140-9220)

**Psikolog Dr., Klinik Psikolog (ORCID No: 0000-0001-6400-106X)

Geliş Tarihi / Received: 06.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 05.06.2020

Bireyselden toplumsala, nesilden nesile yas

Freud'un yaklaşımı Yas'ın dinamiklerine çok değerli bir boyut getirerek, ileride gelişecek olan nesne ilişkileri kuramına, ilişki psikanalize zemin hazırlayan vazgeçilmez bir metindir. Ancak, normal yas ya da melankoliye doğru yönelimi belirleyen, özellikle yas tutamamaya dair olan ilişki ve kompleks dinamikleri açıklamakta tamamlanmış olmadığı düşünülmektedir. Freud kendilik (self) ile ego'yu aynı anlamda kullanmaktadır. Kendilik Psikolojisinin geldiği son noktada, kendilik tek ruhsal aygıttır ve Freud'un ego için de öne sürdüğü gibi zihinsel bir yapı olmaktan ziyade içsel deneyime dayalı olarak varlığını, bütünlüğünü sürdürür.

Öncelikle gelişimsel travmalarla yas ilişkisine değinelim. Psikanalitik Kendilik Psikolojisinde Kendiliknesnesi¹ işlevlerinin, yenidoğanın nasıl bir ortama doğduğunun çok önemli bir etkisi vardır. Doğumdan itibaren her durumda bebeğin varoluşunu teyit edip kapsayarak çocuğun narsistik gereksinimi olan "aynalama" işlevi yoluyla kendine güvenini düzenleyen kendiliknesnesi (bu bağlamda bu kişi bakıcıdır), iç gerilimini yatıştırıp, yeniden anne rahmindeki gibi ideal bir dünyanın parçası olma gereksinimini düzenler ve ek olarak kendine benzerlerin arasında olduğunu, ama farklılıklarının da kabul gördüğünü hissettirerek, insanlar içinde insan olma, "ikizlik" gereksinimini düzenler (Kohut, 1984). Eğer kendiliknesnesi, erken dönemde bu işlevleri yerine getiremezse ve ilişki bağlamda optimal olmayan kırılmalara yol açarsa, bu erken dönem yaşantıları travmatik olarak deneyimlenir ve kendilik gelişimi duraksar, bütünlük deneyimi bozulur ve kişi gelişimin adımlarını güvenli biçimde atmaya sürdüremez. Böylesi bir travmatik kesinti nedeniyle narsistik gelişimini tamamlayamamış olan kişilerde depresyon ya da saldırganlık, Freud'un atıf yaptığı gibi doğuştan gelen bir dürtü olarak değil bu çeşit erken dönem travmalarına verilen bir tepki olarak belirir. Tutulmayan yasta etkin olan Freud'da tanımlandığı gibi ölüm dürtüsüne yenilmek değil, erken dönemden getirilen bir yas tutma kapasitesi olmadığı için, travmatik yaşantıların kendiliğe bütünlümemesi ve her travmatik yaşantıda (kayıp yaşantısında) bugünün travmasının dünküne eklenerek yoluna devam etmesidir. Kohut'un en yakın yoldaşlarından Shane & Shane (1990) ve Ornstein'in (2015) okumasıyla da Yas ya da Melankoli (depresyon) inter-psişik, ilişki bir süreçtir. Patolojik yas (melankoli) durumunda kişi, kaybettiği kendiliknesnesinin işlevlerinin farkında değildir. Çünkü, kaybedilen kendiliknesnesi henüz kendilikten ayrılmamıştır. Bir başka deyişle, kendiliknesnesi zaten çoktan kaybedilmiştir, çünkü

kendiliknesnesi işlevlerini dönüştürerek içselleştirme, kendi bünyesinde metabolize etme olanağı olmamıştır. Erken dönem narsistik gereksinimleri dönüştürülemediğinden, kendiliknesnesi ile kurduğu bağ olgun ilişki bağlama taşınamamıştır. Dolayısıyla, neyi kaybettiğini bilmek, hatırlamak ve anmak için bir zihinsellik geliştiremez. Maalesef, kendiliknesnesinin yeri doldurulamaz bir boşluktur.

Bakım verenlerin/Kendiliknesneselerinin aynalayan, güven verici ve aidiyet hissettiren bir ortam algısı yaratabilmesi konusunda kapasiteleri de kendilerinden önceki kuşakların kapasitelerinden doğrudan etkilenir. Psikanalitik Kendilik Psikolojisinin içinde gelişen, Öznelliklerarası Psikanaliz ve İlişki Sistem yaklaşımları ile birlikte içinde yaşanan kendiliknesnesi ortamının, sosyo-politik olanı da gerek güncel olarak, gerekse nesilden nesile aktararak kendiliğe nakşolduğunu öne sürer. Dolayısıyla, sağaltıcı bir Yas sürecini yaşamak, kişinin biricik gelişimsel süreçleriyle doğrudan bağlantılıdır. Ancak, kendiliğin, kişinin doğası sosyo-politiktir ve her yas nesilden nesile aktarılan sosyo-politik hassasiyeti de tetikler ve içinde bulunduğu ortamın eşduyumuna aşırı duyarlı hâle gelir (Strolow ve ark., 1987). Yeniden kendi matemini kapsayacak, yasına eşlik edecek bir ortama gereksinim duyar. Kaybıyla birlikte anlamsızlaşan dünyanın yeniden anlam kazanması için, kaybını kendi atfettiği anlamda anmaya, kendiliğinin "onsuz" dünyadaki sürekliliğinin düzenlenmesine gereksinimi vardır. Dolayısıyla, yasin amacı ve sağaltıcı tarafı kayıptan ayrılmak değil, hatırlamayı yeni bir kendilik organizasyonu ile sürdürmektir. Yas ve travma süreçlerinde hassaslaşma, özellikle¹ daha önce değindiğimiz "ikizlik" gereksinimini tetikler. Kişinin benzerlik ve farklılıklarını düzenleyebildiği, aidiyet ve insan olma deneyimi için gereksinim duyulan "ikizlik" işlevini biraz daha kapsamlı ele alalım. Bebekliğin ilk dakikalarında bile yeni doğan, kendiliknesnesiyle (annesiyile/bakım verenle) benzerliklerini ve farklılıklarını algılayabilmektedir (Beebe ve Lachmann, 2002). Gelişimsel süreçte kendiliknesnesi, bebeğin "insanlar içine insan olarak doğma ve insan olma" gelişimini düzenleyerek (Kohut, 1984); farklılığını, benzerlik duygusunu desteklerken, kişinin, ötekinde "kendini bulma ve bulmama" deneyimlerini de düzenlemiş olur (Togashi ve Kottler, 2015). Böylelikle insan yavrusu, benzerliklerle aidiyetini pekiştirip yakınlık kurarken, farklılıklarının da kabullenildiğini, kapsandığını deneyimler. Bu gelişim sağlanmadığı takdirde "ikizlik gereksinimi" narsistik düzeyde kalır. Yani kişi ayrıksı olma, çevreye dâhil olamama duygusunu çok derinden yaşar. Bu zorlu duyguyla baş etmek için farklılığı inkâr ederek ayrıştırırken ötekiindeki en ufak

bir farklılığa katlanamaz ya da farklılık yaşantısı inkâr edilmeksizin katmerli bir yalnızlık, dışlanmışlık ve utanç duygusu içinde bocalar. Brothers (2012) travmanın ben-ve-onlar ikilemine, çok fazla zemin hazırladığını, "ikizlik" deneyiminde bir yarılma yarattığını ileri sürer. Travmayla birlikte ilişkisel bağlam sarsılırken bir yandan da kişinin biriciklik duygusu zedeledir. Travmatik yaşantılar "çok acı çeken" ve "zorlanan" kişiyi "normal" "gündelik" hayatını sürdüren diğerlerinden ayırıp, farklılaştırdığı için travmatik olayı yaşayan bu kişi dünyanın dışına atılmış gibi hissederken, benzer olana şiddetle aş erer. Böylelikle farklılıkların inkârı şiddetlenirken, en ufak bir farklılığa bile hassasiyet artar, daha önce benzer olarak deneyimlediğini bile farklılık olarak deneyimlemeye başlar. Bu "ikizlik'in karanlık yüzü"dür. İçinde bulunulan toplum tarihindeki, nesiller boyu aktarılmış dil, din, ırk, etnisite, cinsel kimlik gibi kişinin kompleksitesinde yara açan ayrıştırımlara, toplumsal travmalara kişinin hassasiyeti alevlenir. Papazian (2015), psikanalist Bleger'e atıfla, toplumsal sarsıntıların ateşlediği bu hassasiyetin, kurbanda (yok sayılan) ve cellatta da muazzam bir şiddetle görünür hâle geldiğini vurgular.

Bağlanma Kuramı'nın araştırmacıları, ebeveynlerden bebeğe sözel olmayan ilişkisel örüntülerle an-be-an bu dinamiklerin nasıl aktarıldığını gözlemlemişlerdir (Liotti, 1992; Hesse ve Main, 1999, 2016; Hesse ve Main, 2006; Main ve Hesse, 1990). Dolayısıyla, "bizlerle" olan farklılık gibi "onlarla" olan benzerlik de şiddetle inkâr edilerek keskin bir ben ve öteki, biz ve onlar ayrımı yapılır. "Bizde" inkâr ettiğimize, "onlarda" saldırırız. Ötekine tahammülsüzlük onun mezarına, cenaze törenine dahi saldırarak ölçüde kendini gösterebilir. "Yalnız" Türkiye, "kendinden başka dostu olmayan Türk" söylemleri aslında bu çeşit bir kırılmadaki baş edilmesi zor yalnızlık duygusunun politik ifadeleri gibidir. Habil'i öldüren Kabil ya da "ikizliğin karanlık yüzü" buralarda aranmalıdır. Çakıl taşıyı kaybetmemek için kardeşten olmak, farklılığa tahammülü olmadığı için nesiller boyu sürecek bir nefretin ve yok ediciliğin tohumlarını atmak, atılan nefret tohumlarını sulayarak büyütme bu gölge karanlık tarafa dair ruhsal işleyişin ifadeleridir. Ailesi bizzat Ermeni soykırımına maruz kalmış Topalian (2015), Fonagy'nin (1999) vurguladığı bebeklerdeki dissosiasyona yatkınlığın, korkmuş ve korkutucu olan ebeveynlerle yaşanan deneyimlerle bağlantılı olduğuna değinir. Bütünlüklü bir anlatıma maruz kalmayan çocuk, bir yandan ebeveynlerinin hissettiği dehşeti, öfkeyi, nefreti içselleştirirken, bir yandan da zulmedenin korkutucu imgesini de içselleştirir (Lachmann, 2000). Katledilen büyükanne ve

babalarının adlarını almış ikame çocuklardan biri olan Topalian, ebeveynlerinin korkutucu olanı susarak, disosiyeye ederek bütünlünlüksüz anlatımlar sunarak, bir yandan da kendi korkularını, dehşetlerini günlük pratiklerde defalarca yansıtarak onları nasıl boğduğunu vurgular. Soykırım gündelik ritüellerin içine sızmıştır. Yemek yeme, otoriteyle karşılaşma, hastalanma, dışarı çıkma gibi günlük yaşantılar, soykırım ve tecavüzler sürüyormuşçasına yaşanmaktadır. Hayat çok tehlikelidir.

Bireysel tarihinde böylesi izler taşıyarak kayba, yitime karşı kırılğan hâle gelen birey, hem sürgün olduğu başka diyarlarda, hem de işlenememiş bireysel travmalarının izlerini gömülü olarak kat kat kendi toprağının altında taşımaktadır. Söz konusu bu bireyin tarihsel kat yerlerini açtığımızda Anadolu'da yası tutulamadan kuşaklar boyu süren travmatik yaşantı gömülerinin izleri ile karşılaşmak olanaksızdır.

Toplumsal bir süreç olarak yas: Hakkıyla gömülemeyen ölemez

Tanımlanan "ikizlik" işlevinin sağlıklı biçimde yerine gelebilmesi için, hem benzerliklere yaklaşımı, hem farklılıklara tahammülü ruhsal olarak deneyimleme ihtimalini canlı tutabilecek gerekli toplumsal koşulların örülü olması kritiktir. Bir başka deyişle, yasin bireysel dinamikleri, ortamın bu duygulanımı ya da kendiliği nasıl düzenleyebildiği ile de bağlantılıdır. Hatta gelişimsel olarak depresyona ve öfkeye kırılmış ve tutulamamış bir yası bile kapsayıcı bir kendiliknesnesi ortamı sağaltıcı bir yas sürecine dönüştürebilir. Onaylanmayan, varlığı teyit edilmemiş, benzerleriyle bağı kurulmamış, farklılıkları kabul görmemiş, duygulanımı yatıştırılmamış bir kişi için, özellikle duygulanımın yoğun yaşandığı bu travmatik anlardaki kapsayıcı ortam dönüşüm ve gelişim için, kendiliğin boşluğuna yeniden canlanma fırsatı verir. Benzer biçimde toplumun hafızasında ve güncelinde inkâr edilen, yok sayılanın ve nesiller boyu aktarılan travmanın toplumsal düzeyde kapsanması, ayrıştırılmasının onarımı ve toplumsal hafızaya bütünlümesi için de zemin hazırlar.

Hrant Dink'in ölümü ardından yaşananlar böyle bir zemine örnek olarak verilebilir. Tüm tehditkâr ortama karşın, Agos gazetesi önünde bir araya gelerek kararlılıkla duran bir avuç insan, Antigone'nin çağlar öncesinden ilettiği mesajın aktarıcısıydı ve naaşını sahiplenmeye kararlıydılar. Ardından yapılan cenaze töreni ve uğurlama da son derece kalabalık ve görkemli oldu. Onun temsilinde reddedilen bir farklılık olarak Ermeni kimliğini, madem öyle "Hepimiz Ermeniyiz" diyerek bir benzerlik anlatısı ile ifade edenler, hem

Ermeni'ye karşı olana "beni de onlardan say" diyerek meydan okumakta ve adalet istemekte hem de farklılıklara rağmen acıda, yasta, isyanda ve üzüntüde buluşabilmenin olanaklarını ifade etmekteydi. O dönem bu anmanın ve uğurlamanın Türk ve her yerde yaşamakta olan Ermeni toplumu için ne kadar birleştirici olduğunu anımsayalım. Çok uzun zamandır ilk defa birleştirici olan uğurlamaya müdahale edilmedi, ancak hukuki süreçteki çarpıklık, yas sürecinin tamamlanmasını engelledi ve yeşeren umudu söndürdü.

Öte yandan, zaten inkâr edilenin kayıp-yas sürecinde yeniden, yeniden inkâr ise kümülatif bir tepkiye ve ileriki nesillerde daha da yaralayıcı bir acıya, böylelikle hiddete zemin hazırlar. Buna örnek olarak Suruç'ta canlı bomba saldırısı sonucu öldürülen gençlerin mezarlarına yapılan saldırıları, Aysel Tuğluk'un annesinin cenazesine yapılanları anımsatabiliriz.

Dolayısıyla, doğal yollarla bile olsa yakın kaybı, sağlık kaybı gibi bireysel görünen travmatik yaşantılara verdiğimiz tepkileri belirleyen ruhsal altyapıdaki toplumsal izler, inkâr edilemeyecek denli önemlidir. Ayrıca kayıp-yas süreçlerindeki bireysel ihtiyaçlar da toplumsal olarak sunulan seçenekler arasında belirlenmektedir. Doğal afetler de alınan-alınmayan önlemler dolayısıyla insanın bu afetlerdeki rolünü düşündüren yaşantılar olarak toplumsal bir etki yaratırlar. Kaldı ki, bu örneklerin dışında bir de toplumsal olay niteliğinde olan ve insan eliyle gerçekleşen travmatik yaşantılar ve bu yaşantıların yoğun olduğu dönemler vardır ki sağaltımı, kişinin kendi içsel süreçlerinden geçirecek hazmedebilmesi ve ölüm-yaşam denklemine yaşamdan yani yaratmaktan ve üretmekten yana kalabilmesi toplumsal süreçlerle doğrudan ilişkilidir. Maalesef ki, Kaptanoğlu'nun (2009) belirttiği gibi devlet kim için, nasıl yas tutulacağını belirleyerek, "unutturma" ve "hatırlatma" kriter ve biçimlerini yukarıdan ve egemen olandan yana biçimde tanımlamıştır.

Oysa ki, unutturulmaya çalışılan, hakkınca gereğince yası tutulmayana dair çoğu zaman sözsüz biçimde kuşaktan kuşağa aktarılan "gizli" bilgi, yeniden "hortlayabilecek" olan hayaletlere ilişkin tedirginlikle ilerlememize yol açar. Egemen ve yaygın siyasi dini söylemlerin önemli bir bölümü, karanlık bir ormanda gerginlikle ilerlerken sırf ses çıkarmak için şarkı söylemeye ya da kendini sakinleştirmek için aynı cümleleri tekrar tekrar yinelemeye benzer. Ama orman kendi doğal yaşamını sürdürmektedir, ruhsal katmanlarda yer alan travmatik yaşantılar o ormandaki tekinsizlik duygusunu yaratacak biçimde yerinde durmaktadır ve çıkarılan sesler onları yok etmeye yetmemektedir.

İnkâr edilen ve yok sayılan, bazen bireyselden öte toplumsal biçimde gerçekleşir. Hakkıyla ve doğru dürüst gömülmeyen hortlamaya mahkumdur. Uygunca defnedilmeyen sonraki nesiller tarafından uygun bir biçimde hatırlanamamış, korunarak aktarılmamıştır. Böyle olduğu ölçüde ölemezler, "yaşayan ölümler hakkı teslim edilmeyen bir sembolik derinliğin temsili olarak geri dönerler" (**Lacan'dan aktaran, Zizek, 2004**).

Yakın tarihimizdeki Gezi Eylemlerini düşünelim. Gezi'de kesilen ağaçlar ne ilkti, ne de belli ki son olacaktı. Pekiyi nasıl oldu da "üç beş ağaç için" yer yerinden oynadı. Elbette ki her canlı her ağaç kıymetli olsa da buradaki meselede ağaçlar bir temsildi. Pekiyi neyin temsili? Yaratılan ve varlığı, faili inkâr edilen onca acının temsili. 16. yüzyılda İstanbul'da gelişen büyük veba salgınında Ermeni mezarlığı olarak Surp Agop Mezarlığı adıyla düzenlenen söz konusu arazi, 1939 yılına dek bir mezarlık olarak kalmıştı. Sonrasında üzerinde parkın yapıldığı arazinin diğer bölümünde ise 31 Mart isyancılarının kaldığı Topçu Kışlası'nın yer aldığı düşünülürse Park'ın da tarihi hayaletlerle dolu olduğu, ağaçların rastgele ağaçlar olmaması gibi parkın bulunduğu alanın da tarihsel anlamı görünür olacaktır. Herkesin içinde dolaşabileceği bir parkın yıkımının yarattığı hareket bu tabloyla da birlikte düşünülmelidir. Gezideki o ağaçlar, o güne dek adı konulmamış tüm kayıpları temsil ediyordu ve halk, "bugüne dek sahip çıkamadığım, sahip çıkmama olanak olmamış izin verilmemiş her şeyin yerine de o parka o ağaçlara sahip çıkıyorum" diyordu. Kayıplar çoğaldığında ve kendisi için kıymetli olanın kaybı kabul edilmez olunca yapılan da budur.

Gezi'de yitirilen gençler, büyük kalabalıklarca derin bir üzüntüyle aynı zamanda tüm engellemelere karşın büyük bir cesaretle defnedildiler. Onların anısını yaşatmaya ve yasını tutabilmeye yönelik çabalar o günden bu yana sürerken, unutturmaya, anımsanmalarını engellemeye yönelik söylemler ve eylemler de artıyor. Topluluklar yasını tutmaya, anmaya çalışırken, ölen gençleri bir suçlu gibi, onları anmayı da bir suç gibi ele alan yaklaşımlara defalarca üzüntüyle tanıklık ettik. Bu durum ne yazık ki şaşırtıcı değildi. Yakın tarihimizde bir çok travmatik yaşantının yeterince ele alınamadığı işlenemediği toplumsal saldırı örnekleri vardı; 77 yılı 1 Mayıs'ı, Aralık 78 Maraş katliamı, 1980'de Çorum'da Alevilere yönelik saldırılar, 1980 askeri darbesinde yaşanan işkenceler, kaybetmeler, 1993 Sivas Katliamı, nice "faili meçhuller, 2014 Soma ve Ermenek göçükleri ve Torunlar'daki asansör "kazası", 2015 yılında Diyarbakır, Suruç ve Ankara patlamaları. Bir tarihsel anlatı kurarken

yalnızca “kabul edilebilir” olanı almak, yol açılan acıları, yok edilenleri, “kayıp” edilenleri reddetmek kişinin, toplumun kaybettiğinin yasını tutarak yani onu gömüp kendisini, kendisinde yaşamayı sürdüreni yaşatma kararını almasının da önüne geçer.

Usulünce gömülmek hakkı, düşmanın cenazesinde bile en azından susmak ve yasa saygı duymak insanlığın en eski ortak kabullerinden biridir. Homeros destanlarından Truva savaşı anlatılarından bir örnek verelim. Truva Kralı Priamos’un oğlu Hektor, 10 yıl boyunca surların arkasında bekleyen düşmana karşı ülkesini savunmasının ardından Aşil tarafından öldürülmüştür. Hektor’a kuzeninin ölümü nedeniyle çok kızgın olan Aşil, onun cenazesini meydana defalarca sürüklemiş, bu davranışı Truvalıların moralini yerle bir etmiştir. O gece Kral Priamos, kılık değiştirerek Aşil’in çadırına kadar gelir ve ona oğlunun cenaze hakkı için yalvarır. Düşmanın gözlerindeki acıyı, onun silahsız cesaretini gören Aşil’in öfkesi söner ve babasının göreneğince usulünce defnedilmesi için cenazeyi düşmanı olan Truvalılara teslim eder. Yas ve defin hakkının önemini, göz göze bakmanın yumuşatıcı, sağaltıcı etkisini gösterebilmesi için bugünlere de ışık tutan bir anlatı değil midir? Anadolu’lu Priamos, bu hikayeden tüm dünyaya cenaze töreninin önemini anımsatmaktadır.

Anadolu’da yas: Kültürlerin kaybı

Anadolu topraklarında yapılan kazılarda, bizden önce yaşayanların izlerinin, toprağın altında katman katman sıralandığını görmekteyiz. Bir vesileyle kazmaya başlamadan önce o toprakların altında böylesine bir tarihi miras olduğu bilgisinden mahrumuz. Psikanalizin kurucusu Freud, bulduğu düşünce sistematiği için sıklıkla “ruhsal arkeoloji” benzetmesini kullanmıştır. Bu anlamda özellikle Totem ve Tabu (2017) adlı çalışmasında tüm bir insanlık tarihinin bu çağın bireyi olan kişinin üzerindeki izlerinin peşine düşmektedir. Bu perspektifle yaklaşıldığında bizden önceki insanlık tarihinin, üzerinde yaşadığımız toprakların tarihinin özellikle yas tutma/tutamama dinamiğinde etkili olmaması düşünülemez.

Geçişsel bir coğrafyada hiç bitmeyen geçiş süreçlerinde ve çağlar boyu göç yolu olan bu köprü alanda kurulan devletler, etnik, dini yapıları farklı olsa da bir süreklilik ifade ederler. Yerasimos’un (2015) da ifade ettiği gibi Bizans topraklarında devlet kuran Osmanlı devlet geleneği, kendisinden önceki Türk topluluklarından çok, Bizans devletinden geleneğini devralmıştır. Osmanlı’nın antitezi gibi görülen, özellikle ilk dönem söylemini büyük ölçüde bu reddiye üzerinden kuran Türkiye Cumhuriyeti de bilindiği üzere aslında Osmanlı devlet geleneğinin birçok

açından devamıdır. Bizans’tan Osmanlı’ya oradan Türkiye Cumhuriyeti’ne devlet yapılarında izi rahatlıkla sürülebilir devamlılıklar varken birçok önemli kopuş da yer almaktadır. Bu farklılıkların en önemli ve belirleyici olanı kuşkusuz üretim ilişkilerine dair olanıdır. Köleci Bizans, Asyatik Osmanlı ve Kapitalizmin egemen olduğu Türkiye Cumhuriyeti arasındaki geçişlerde yitirilene ve kazanılana dair içselleştirilmiş, bünyede hazmedilmiş süreçler yaşanmadığından yas için gerekli olan en temel dinamikler de oluşup gelişmemiştir. Avrupa’nın yüzlerce yılda gerçekleştirdiği değişimlerin yalnızca birkaç Osmanlı ilinde (İstanbul, Selanik gibi...) kısmi yankıları varken tüm bir Anadolu’da başka ülkelerde yüzlerce yıla yayılan değişiklikler, çok büyük bir hızla yapılmış, bu denli yukarıdan yapılan değişiklikler, aşağıdan gerçekleşenler gibi içeride hazmedilenlere dönüştürülemez, içeriye sızanlarla yola devam edilmiştir.

Bizans’tan bugüne kadar geldiğini ifade ettiğimiz devlet geleneğinde, isyan eden ötekini duymamak, affetmemek, isyan etmediği, asimile olduğu sürece “öteki” ile yaşayabilmek, son derece katı ve değişmez görünen merkezi yapının yarattığı değişiklikleri “dün dündür bugün bugündür” pragmatizmiyle açıklamak vardır. Bu aktarım, “dönüştürülerek kayıpların içselleştirilmesine”, Anadolu’nun kaybedilen kıymetleri ve tarihiyle bütünlenmesine tümüyle ket vurmuştur. Bir zamanlar kayıpların uğurlanması için karşılıklı anlaşmalarla bir süreliğine savaşları durdurabilen gelenekler de ortadan kalkarak yerine çoğunlukla kocaman bir boşluk bırakmıştır. Kayıplardan kalan boşluklar konusundaki tarihsel çağrışımlara kendimizi bıraktığımızda yitirilen kültürel öğeleri birer kayıp gibi değerlendirirsek o öğenin yaşarken o kültürdeki bireylerce ne kadar içselleştirildiği ve sonra onun yitimi ardından yerine yeni bir öğenin gelmesi koşulunun oluşup oluşmadığı belirleyicidir. Çoğu zaman kültürel öğelerin işlenerek, toplumun ruhsallığıyla bütünlenememesi nedeniyle bu boşluklar o toplulukların üyelerinin ruhsallıklarında da büyük yarıklarla işlemiştir.

Büyük ölçüde boşaltılmaya çalışılan ve kadim kültürlerin asimile edilmesiyle parçalanmış kültürel yapı, tekrar bir arada tutulmak amacıyla idealize edilmesi için, egemen ideolojiyi sürdüren “taştan tunçtan” özümsemeye semboler sunar. İçselleştirmeye imkân tanımayan, Anadolu’nun doğasındaki farklılıkları yok sayan, kapsayıcı olmayan bu semboler ise içerideki boşluğu derinleştirmiştir. “İkizlik” dinamiklerinde vurguladığımız yok sayılan, içerideki boşluğu derinleştirdiği gibi, karşıya aktarıldığı ve kendinden var gücüyle uzaklaştırıldığı için

"ötekinde" görülür görülmez de saldırılan bir düşmandır. Oysa, usulüyle gömülemeyen hep buradadır ve asıl bölünmeye, bir arada kalamamaya yol açan budur. Bu iç boşluk gruplara, ve kurumlara hamasi bir aidiyetle giderilmeye çalışılır. Böylelikle, asıl çekirdeğin bıraktığı boşlukla parçalanmış kendilik ve sosyokültürel bünye birarada tutulmaya çalışılır (Kohut, 1985).

Böylesi bir kültürün yarattığı yas karışıklığı, özellikle inkâr edilen, yeni kurulan bünyeden atılanın yasının genel anlamda yasaklandığı, ölüyü anmanın, egemen olanca kabul edilenle sınırlandırıldığı bir kültür anlatısıdır. Bu kültür, kaybı yasaklamıştır. Oysa kayıp yaşamamak imkânsızdır. Bu nedenle "yaslı gittim/şen geldim" marşlarıyla büyütülenler, egemen olana itiraz hâlindeyken, maruz kaldığı baskıya, şiddete karşı gelirken bile "Yasta değil isyandayız" demektedir.

Sonuç ve tartışma

Sonuç olarak tüm açıklamaların ardından geldiğimiz nokta şudur: unutturulmaya çalışılan, hem hatırlanması meşru olan toplum üyeleri, hem de inkâr edilenler tarafından unutulmaz. Toplumsal ve bireysel bilinç dışında sıkışan bu hayaletler gerek toplumca kabul gören kesimde, gerek ötekileştirilende gün geçtikçe, nesiller değiştikçe muazzam bir şiddetle sahneye dökülür. Bu gidişat, toplumsal sağlık açısından çok ciddi bir tehlikedir. Özetle tehdit "öteki"nden değil, bu inkârdan gelmektedir. Yas süreçleri ise bu derinleşen yarığın ve şiddetin ardındaki travmanın onarımı için çok önemli toplumsal fırsatlardır. Yarığın sağaltılması, ayrıştırılanın aidiyetinin sağlanması ve güçlenmesi için her topluluğun, her kültürün kaybını, kendince anması çok önemlidir. Yas kapsamlı bir süreçtir. Yalnızca kayıp anındaki ritüellerden ibaret değildir. Anmalar, sembolik düzeyde yaşatılması, kayıpların ve yakınlarının uğradığı mağduriyetlerin giderilmesi, maddi, hukuki, manevi olarak bu sürece dâhildir.

Oysa ki, usulüyle gömülememe sorunları çok olan topluluklarda canlı olan ve yaşayan kıymetsizleşirken, ölüm yüceltilir. "Bizden" olan iyiyi mutlak iyi olarak almak, anısını ve bugününü canlı tutmak için, "düşman" ölüyü unutmama ve unutturmak gerekirken bu çatışma hayaletler arasındaki bir çatışmaya dönüştürülür. Ölenlerden hangisi hatırlanacak hangisi unutulacak tartışması, yaşayanların dünyasında hâkim hâle gelir. Bu aynı zamanda Türkiye'deki kutuplaşmanın ve şiddetin de bir ifadesidir. Önceki bölümde ele aldığımız gibi usulüyle gömülemeyen sadece bedenler değil, aynı zamanda sistemler ve kültürlerdir. Anadolu acı dolu birçok göçe tanıklık etti. Bu topraklarda yaşayan Ermeniler, Rumlar gitti,

gönderildi. Onların yerine kimi zaman acı dolu başka göç yollarından, Balkanlardan, Kafkaslardan gelenler yerleştirildi, kimi zaman da bir vakitler komşuluk ettiği kişiler göç ettirilenlerin geçmişte yaşadıkları yerlere kondu. Yıllar içinde gidenlerin, gönderilenlerin yaşadığı acıları yok sayan ortak bir söylem geliştirildi. Böylece hem o evde bir zamanlar yaşayanların sağlıklı yas süreçleri eksildi, hem hâli hazırda orada oturanların gerçekliği kabul kapasiteleri daraltıldı. Oysa, sonradan sahip olunan mülkler kaybedilmesin diye inkâr edilenlerle, ruhsallığımızdan feda edilenler hiç bir mülkle karşılaştırılmayacak kadar değerlidir. Bu ortak söylem üzerine inşa edilen tarih binasında açılan gediklere yama yapılarak gelinen bugünde Anadolu insanının ruhsallığına katman katman travmatik anı gömüldü. Anadolu söz konusu olduğunda kaybedilen yalnızca bedenler değil, o bedenlerin temsil ettiği kültürlerdir.

"Hakkıyla gömülme"nin gerçekleşebilmesi, ölenin, kaybedilenin artık konuşamayacağı düşünülürse, "geride", "hayatta kalan"ların konuşabilmeleri, yaşananlara tanıklık edebilmelerine olanak sağlanması ile mümkündür. Judith Herman'ın (2015) ifade ettiği gibi failin tanıklardan istediği tek şey, hiç bir şey olmamış gibi yapmaları, susmaları ve hayatlarına devam etmeleridir. Maruz kalanın tanıklardan istediği ise kimi zaman aynı saldırıya maruz kalma riskini göze alarak gördüklerini olduğu gibi anlatmasıdır. Çoğunlukla ilkini yapmak daha konforlu yani daha az fiziksel risk ifade ediyor gibi görünse de bu tanıkların sessiz kalarak ödedikleri ruhsal bedel (hatta nesiller arası geçişlerle epey uzun bir vadede) büyük olmakta ve toplumsal bir hâl almaktadır. Bu nedenle "iyi tanıklık" örneklerini çoğaltmak için tanıklığı destekleyecek toplumsal mekanizmalar yaratmak son derece önemlidir. Bir vedanın hakkıyla yapılabilmesi, "ölenle ölünmemesi", canına kast edilenin temsil ettiği, ifade ettiği kültürel değere ilişkin bir koruyuculuğun, kapsayıcılığın geliştirilebilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, yazı boyunca dile getirdiğimiz "hakkıyla gömülebilme"nin bir parçası cenaze töreninin usulünce yapılabilmesine olanak sağlamak, bir yönü adaletin tüm suçluları içerecek şekilde sağlanması ise diğer bir yönü "bir daha asla" benzer bir olayın gerçekleşmemesi için toplumsal hafızada bu olayı canlı tutacak biçimde anıtların, müzelerin inşasına olanak tanınması ve kamusal olarak bu alanların bakımının ve korunmasının sağlanmasıdır. Sağ kalanlar için anısal sanat, anısal alanlar, kültürle harmanlanmış anma ritüelleri, "gecikmiş" yasın tamamlanmasına olanak sağlar. Yığılmış kalıntıların altında kalan geçmiş, bu anısal eylemlerin yarattığı duygunun gücüyle bugünü yeniden biçimlendirme yetisine sahiptir. Ornstein

(2015) bu sanatsal anmanın “après-coup” (sonrası) olgusunu var ettiğini ve yaratanın öznel deneyimi, “anısız alan” olarak ister şiirde, ister türküde, ister sergide, ister resimde vuku bulsun, izleyen, duyan, gören, katılan ile arasında paylaşılan bir deneyim alanı yarattığını vurgular. Dolayısıyla, birlikte aktif biçimde yas tutmak mümkün olur ve geçmişi onarır.

Başkasının kaybına ve acısına katılabilenin kendi kaybını da sağlıklı biçimde anlamlandıracağı düşünüldüğünde, birilerinin yas tutmasına izin vermeyen ve yasına, mezarına, anıtına saygı duymayanların kendi tamamlanma süreçlerini eksilttiği daha da görünür olur. Bu nedenle geçmişin aslında bugünü ve geleceği belirlediği kabulüyle, olanları yeniden etrafıca ve kapsayıcı biçimde kitlesel olarak gözden geçirmek, yalnızca “güç” sahiplerinin tarih yazıcılığı ile yetinmemek gereği ortadadır.

Bu yazının kaleme alındığı Corona günlerinde, krizin doğal olarak ertelediği bir yas sürecine de maruz kalmaktayız. Binlerce kayıpla eksilmekteyken, hiç birimiz kaybımızı usulüyle uğurlayamamaktayız. Dünyayı yitirdiğimiz duygusuyla cebelleşirken, tüm kayıpların bırakın Türkiye’yi dünyayı ayırıştırmaktan çok birleştirdiği olağanüstü bir dönemden geçmekteyiz. Buna karşın diğer ülkelerdeki pandemi mücadelelerini aşağılayarak, ülkedeki uygulamaları yücelterek dünyanın geri kalanından ayırıştırmaya, bazı cinsiyet kimliklerini ve yaşam biçimlerini bulaşın suçlusu olarak hedef göstererek, sürece gönülden verilen destekleri suç sayarak kutuplaştırılmaya çalışıyoruz. Burada da erken dönemde gereken önlemi almama hatası, sistemin değil hekimlerin başarısı olan Corona tedavisiyle inkâra zorlanmaktadır.

Ancak, bir yandan da, hayat yavaşladıkça belleklerimiz güçleniyor. İşaretler pek olumlu olmasa da bizzat bu sürecin nasıl ele alınacağını, toplumun ruhsallığı için nasıl bir sonuç getireceğini izleyeceğiz. Umudumuz yeni bir yara ve yarıkla şiddetin çoğaltılmamasıdır.

Ve Estes’ten (2017) bir alıntıyla sonlandıralım: “Psikoloji alanındaki çalışmaların pek çoğu, insanlardaki yoğun kaygının ailevi nedenleri üzerinde durmakla birlikte, kültürel bileşen de aynı oranda baskın bir rol oynar, çünkü kültür, ailenin ailesidir. Eğer ailenin ailesinin çeşitli hastalıkları varsa, o zaman o kültürdeki bütün ailelerin aynı rahatsızlıkla mücadele etmeleri gerekecektir. Benim aile göreneklerimde bir deyiş vardır: Cultura cura; kültür iyileştirir. Eğer kültür bir şifacıysa, aileler nasıl şifa bulacaklarını öğrenirler; daha az kavgacı, daha onarıcı, daha az yaralayıcı, çok daha nazik ve sevecen olurlar. Yok edicinin egemen oldu-

ğu bir kültürde doğması istenen tüm yeni hayatlar, gitmesi istenen tüm eski hayatlar, hareket etme yetisinden yoksundurlar ve o kültürün bütün yurttaşlarının ruhsal hayatları hem korku hem de tinsel kıtlıkla felç olur.”

Dipnot

1. Kohut kuramı oluştururken ilk önceki yıllarda ayrı yazdığı ‘kendilik nesnesi’ kavramını daha sonra anlamını kuvvetlendirmek ve işlevlerini daha iyi yansıtmak için “kendiliknesnesi” olarak birleştirmiştir.

Kaynaklar

- Beebe, B., Lachmann, F.** (2002), *Infant Research and Adult Treatment: Co-Constructing Interactions*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Brothers, D.** (2012) *Trauma, Gender, and the Dark Side of Twinship*, *International Journal of Psychoanalytic Self Psychology*, 7:3, 391-405.
- Estes, C.** (2017) (25. Basım). *Kurtlarla Koşan Kadınlar*. İstanbul:Ayrıntı
- Fonagy, J.** (1999) *The transgenerational transmission of Holocaust trauma: Lessons learned from an adolescent with obsessive compulsive disorder*. *Attachment and Human Development*, 1, 92-114.
- Freud, S.** (1917) *Mourning and melancholia*. *Standard Edition*, 14:243-258. London:
- Freud, S.** (2017) (2. Basım). *Totem ve Tabu*. İstanbul:Kabalıcı
- Herman, J.** (2015) (3. Basım). *Traum ve İyileşme*. İstanbul:Literatür
- Hesse, E., Main, M.** (2006) *Frightened, Threatening, and Dissociative Parental Behavior: Theory and Associations With Parental Adult Attachment Interview Status and Infant Disorganization*, *SPECIAL Section Article Frightened, threatening, and dissociative parental behavior in low-risk samples: Description, discussion, and interpretations*. *Development and Psychopathology*, 18, 309-343.
- Hesse, E., Main, M.** (1999) *Second-generation effects of unresolved trauma in nonmaltreating parents: Dissociated, frightened, and threatening parental behavior*. *Psychoanalytic Inquiry*, 19, Issue:4: Attachment Research and Psychoanalysis, *Theoretical Considerations*, 481-540.
- Kaptanoğlu, C.** (2009) *Traum, toplumsal yas ve bağışlama*, *Toplum ve Hekim*, 24:3, 212-215.
- Kohut, H.** (1984) *How Does Analysis Cure?*. Edited by Arnold Goldberg with the collaboration of Paul E. Stepansky. The University of Chicago Press.
- Kohut, H.** (1985) *Self Psychology and the Humanities: Reflections on a New Psychoanalytic Approach*. (C. Stroezer, Ed.). NY: Norton.
- Lachman, F.** (2000) *Transforming Aggression: Psychotherapy with the Difficult to Treat Patients*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Liotti, G.** (1992). *Disorganized/Disoriented attachment in the etiology of the dissociative disorders*. *Dissociation*, 5, 196-204.
- Main, M., Hesse, E.** (1990). *Parent’s unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized/disoriented attachment status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism?* In M. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings ~Eds.. *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* ~pp. 161-182!. Chicago: University of Chicago Press.
- Ornstein, A.** (2015) *The Missing The Tombstone: Reflections On Mourning and Creativity*. *Journal of American Psychological Association*, V:58/4, 631-648.
- Shane, E., Shane, M.** (1990). *Object loss and selfobject loss: A consideration of self psychology’s contribution to understanding mourning and the failure to mourn*. *Annual of Psychoanalysis* 18:115-131.
- Strolow, R., Brandchaft, B., Atwood, G.** (1987). *Psychoanalytic treatment: An intersubjective approach*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press.
- Togashi, K, Kottler, A.** (2015) *Kohut’s Twinship Across Cultures: The Psychology of Being Human*. Routledge, Taylor, Francis Books.
- Topalian, S.** (2015) *Hayaleterden Atlara: “Kendi” soykırım deneyimime tanıklık ederken*. *Suret: Psikokültürel Analiz*, 15, 36-51.
- Yerasimos, S.** (2016) (8. Basım). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. İstanbul:Belge Yayınları.
- Zizek, S.** (2004) *Yamuk Bakmak: Popüler Kültürden Jacques Lacan’a Giriş*. Metis Yayınları, Beyoğlu İstanbul.